

วิวัฒนาการจากโอวาทปาติโมกข์สู่อานาปาติโมกข์: นัยสำคัญต่อความมั่นคงของ
พระพุทธศาสนาในมิติเชิงสถาบันและนิติศาสตร์

Evolution from Ovadapatimokkha to Anapatimokkha: Significance to the
Stability of Buddhism in Institutional and Jurisprudential Dimensions

พระมหาเสฏฐวุฒิ วชิรญาโณ (ปาสวน)¹
Phramaha Setthawut Vajirañño (Pasuan)

สถาบันพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย¹
Tipitaka Institute, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author, e-mail: Setthawut.pas@mcu.ac.th

Received 27 January 2025; Revised 15 March 2025; Accepted 11 June 2025

วิวัฒนาการจากโอวาทปาติโมกข์สู่อาณาปาติโมกข์: นัยสำคัญต่อความมั่นคงของ พระพุทธศาสนาในมิติเชิงสถาบันและนิติศาสตร์

พระพรหมมหาเสฏฐวุฒิวชิรญาณ (ปาสวน)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนผ่านและวิวัฒนาการของระบบการปกครองคณะสงฆ์ จากยุคเริ่มต้นที่ใช้โอวาทปาติโมกข์ ซึ่งเป็นหลักการทางธรรม มุ่งเน้นการควบคุมตนเองด้วยจิตสำนึกและอุดมคติ สู่วิวัฒนาการในยุคต่อมาที่ต้องใช้อาณาปาติโมกข์ ซึ่งเป็นระบบกฎหมายหรือวินัยที่มุ่งเน้นการจัดระเบียบสังคมสงฆ์อย่างเป็นรูปธรรม ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวไม่ใช่ความถดถอยทางจิตวิญญาณ แต่เป็นพลวัตแห่งการบริหารจัดการเชิงสถาบัน ที่พระพุทธองค์ทรงปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์การเมืองยุค 16 มหาชนบท และความหลากหลายของประชากรสงฆ์ที่เพิ่มขึ้นอย่างทวีคูณ ตลอดจนแรงกดดันจากการบริหารความสัมพันธ์กับรัฐและสังคมแวดล้อม

นัยสำคัญของการวิวัฒนาการนี้คือ วินัย ได้กลายเป็นรากฐานสำคัญทางนิติศาสตร์ที่สร้างความเป็นปึกแผ่น (เอกภาพ) ป้องกันข้อครหาจากสังคม (โลกวิษยะ) สร้างกระบวนการยุติธรรมภายในที่โปร่งใสและตรวจสอบได้ (อธิกรณสมณะ) และสถาปนาแนวคิดสถาบันสงฆ์ให้มีสถานะเสมือนนิติบุคคลที่แยกออกจากตัวบุคคล การปรับตัวนี้สามารถอธิบายได้ผ่านกรอบทฤษฎีทางรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา โดยเฉพาะการเปลี่ยนผ่านจากอำนาจจารีมีส่วนบุคคลไปสู่อำนาจตามกฎหมายและระเบียบแบบแผนอย่างสมบูรณ์แบบ ล้ำหน้ากว่าแนวคิดสากลหลายศตวรรษ ซึ่งเป็นกลไกหลักที่ทำให้สถาบันพระพุทธศาสนาสามารถดำรงความมั่นคง ข้ามผ่านวิกฤตการณ์แห่งความเสื่อมสลาย และสืบทอดมาได้ยาวนานกว่าสองสหัสวรรษ ดังพุทธพจน์ที่ได้รับการยืนยันในคราวปฐมสังคายนาที่ว่า วินัยเป็นอายุของพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: โอวาทปาติโมกข์; อาณาปาติโมกข์; วินัยสงฆ์; ความมั่นคงของพระพุทธศาสนา; การบริหารจัดการคณะสงฆ์

Evolution from Ovadapatimokkha to Anapatimokkha: Significance to the Stability of Buddhism in Institutional and Jurisprudential Dimensions

Phramaha Setthawut Vajirañño (Pasuan)

Abstract

This academic article aims to explore the transition and evolution of the monastic governance system, from the initial era of utilizing Ovadapatimokkha, a Dhamma principle emphasizing self-regulation through spiritual conscience and ideals, to the subsequent evolution of employing Anapatimokkha, a legal and disciplinary system designed to tangibly organize the monastic society. The study reveals that this transition was not a spiritual regression, but rather a dynamic process of institutionalization. The Buddha proactively adapted the administrative structure to align with the sociological context, the political economy of the 16 Mahajanapadas era, the exponentially increasing diversity of the monastic population, as well as the pressures of managing state relations and societal expectations.

The significance of this evolution lies in the fact that Vinaya (Monastic Discipline) became a crucial jurisprudential foundation. It fostered solidarity and unity, shielded the order from social criticism (Lokavajja), established a transparent and accountable internal justice process (Adhikaranasamatha), and instituted the concept of the "Sangha" as a quasi-juristic entity separate from individual monks. This structural adaptation can be comprehensively explained through political science and sociological theoretical frameworks, particularly as a flawless transition from Charismatic Authority to Legal-Rational Authority a concept centuries ahead of modern universal theories. This paradigm shift served as the primary mechanism enabling the Buddhist institution to maintain its stability, navigate through crises of decline, and endure for over two millennia, affirming the profound statement declared during the First Buddhist Council: Vinaya is the lifeblood of Buddhism.

Keywords: Ovadapatimokkha; Anapatimokkha; Monastic Discipline (Vinaya); Stability of Buddhism; Monastic Administration,

บทนำ

พระพุทธศาสนาในฐานะสถาบันทางศาสนาที่มีความเก่าแก่และดำรงอยู่มาอย่างยาวนานกว่าสองสหัสวรรษ ได้ผ่านกระบวนการปรับตัวและวิวัฒนาการทางด้านโครงสร้างการบริหารจัดการมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่สมัยพุทธกาล การดำรงอยู่ข้ามผ่านยุคสมัย อารยธรรม และความผันผวนทางการเมืองที่หลากหลาย มิได้เกิดขึ้นจากความบังเอิญหรือปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติ เมื่อเปรียบเทียบกับลัทธิหรือศาสนาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นร่วมสมัยในอินเดียโบราณยุค 16 มหาชนบท (เช่น ลัทธิอาชีวก ลัทธิของสัจยเวฬุภฏฐบุตร สำนักนิกครนถ์ หรือสำนักครุฑทั้งหก) ซึ่งหลายลัทธิได้สูญสลายไปตามกาลเวลา ถูกกลืนกินโดยศาสนาพราหมณ์-ฮินดู หรือลดบทบาทลงจนเหลือเพียงกลุ่มชนเล็กๆ ความอยู่รอดของสถาบันพระพุทธศาสนา มิได้พึ่งพาเพียงความลึกซึ้งของคำสอนทางปรัชญา หรือความตื่นรู้ทางปัญญาอันเป็นแก่นแท้เท่านั้น หากแต่ต้องอาศัยพลวัตในการบริหารหมู่คณะ การจัดการทรัพยากรมนุษย์ โครงสร้างทางนิติศาสตร์ และความสามารถในการปรับตัวเชิงสถาบันให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่แปรเปลี่ยนไปอย่างไม่หยุดนิ่ง พระธรรมเป็นแก่นแห่งความหลุดพ้น เป็นเสมือนจิตวิญญาณ ในขณะที่พระวินัย คือกลไกการบริหารจัดการที่ทำหน้าที่เป็นร่างกาย รักษาสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการเข้าถึงพระธรรมนั้น และเป็นเกราะกำบังจากภัยคุกคามภายนอก (Dutt, 1962)

ในยุคปฐมโพธิกาล (ช่วงแรกของการประกาศศาสนา) ซึ่งกินระยะเวลาประมาณ 20 ปีแรกหลังการตรัสรู้ คณะสงฆ์ถือเป็นสังคมอุดมคติขนาดเล็กที่เชื่อมไปด้วยพลวัตทางจิตวิญญาณ สมาชิกส่วนใหญ่ล้วนได้รับการคัดกรองทางวุฒิภาวะมาเป็นอย่างดี เป็นพระอรหันต์บุคคลระดับต่างๆ (ตั้งแต่พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์) ผู้มีเป้าหมายสูงสุดมุ่งตรงต่อการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร (วิมุตติรส) อย่างแท้จริง การบวชในยุคนี้มักเป็นแบบเอธิกขุอุปสัมปทา ที่พระพุทธองค์ทรงประทานให้ด้วยพระองค์เองแก่ผู้ที่ทรงทอดพระเนตรเห็นแล้วว่ามีบารมีธรรมสั่งสมมาอย่างบริบูรณ์พร้อมจะรู้แจ้ง การปกครองหมู่สงฆ์ในยุคนี้จึงตั้งอยู่บนรากฐานของการควบคุมตนเองจากภายใน โดยอาศัยหลักทิริ (ความละเอียดต่อความชั่วอันเกิดจากมโนสำนึกอันบริสุทธิ์) และ โอตตปะ (ความเกรงกลัวต่อผลกระทบของการทำบาป) เป็นกลไกหลักในการควบคุมความประพฤติแทนที่กฎหมายอาญาหรือกฎระเบียบทางโลกใดๆ

การปกครองในลักษณะนี้ เป็นการปกครองที่ใช้เพียงหลักธรรมเป็นเครื่องชี้ นำ ซึ่งปรากฏในรูปของการแสดงโอวาทปาติโมกข์ อันถือเป็นธรรมนูญทางจิตวิญญาณ โอวาทปาติโมกข์เปรียบเสมือนเข็มทิศทางจริยธรรมที่หล่อหลอมให้พุทธสาวกมีอุดมการณ์ร่วมกัน มุ่งเน้นการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์โดยมิต้องอาศัยอำนาจบังคับ จากภายนอกหรือระบบการลงโทษ สังคมสงฆ์ในยุคนี้จึงสงบสุข ร่มเย็น และเป็นระเบียบเรียบร้อยด้วยอำนาจแห่งความบริสุทธิ์ใจ อย่างแท้จริง ถือเป็นยุคทองที่องค์กรดำเนินไปได้ด้วยออร่าแห่งบารมีของผู้นำและศักยภาพขั้นสูงของผู้ตาม ซึ่งนักสังคมวิทยาอาจมองว่าเป็นคือชุมชนแบบพึ่งพิงความไว้วางใจระดับสูงสุด ที่สมาชิกทุกคนมีพันธสัญญาใจร่วมกัน และถูกขับเคลื่อนด้วยเป้าหมายเดียวกันอย่างสมบูรณ์แบบ

ทว่าเมื่อกาลเวลาผ่านไป องค์กรสงฆ์ได้ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วมหาศาลทั้งในเชิงปริมาณและปริมาตรทางภูมิศาสตร์ จากกลุ่มนักบวชกลุ่มเล็กๆ ที่จาริกไปตามป่าเขาและพักพิงตามโคนไม้ในแคว้นแคว้นมคธ ได้ขยายเครือข่ายออกไปทั่วภูมิภาคของชมพูทวีป ประกอบกับบริบททางเศรษฐกิจและสังคมของอินเดีย

ในยุคนั้นกำลังเข้าสู่ยุคการขยายตัวของสังคมเมือง เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างรุนแรง ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากการแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตร มาสู่การค้าขายผ่านเส้นทางสายการค้าหลัก (เช่น ทักษิณาทล และอุตราภท) ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่คือคหบดีและพ่อค้าวาณิชที่มีความมั่งคั่งมหาศาล และนิยมทำบุญสร้างบารมีเพื่อยกระดับสถานะทางสังคม การได้รับการอุปถัมภ์อย่างมหาศาลจากพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (เช่น พระเจ้าพิมพิสารแห่งมคธ พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล) และคหบดีมหาเศรษฐี (เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐี ที่ยอมปูพื้นดินด้วยทองคำเพื่อซื้อที่ดินสร้างวัดเชตวัน และมหาอุบาสิกาวีสาขาผู้สร้างบุพพาราม) ได้เปลี่ยนรูปแบบชีวิตของพระสงฆ์จากการเร่ร่อนแสวงบุญ มาสู่การตั้งถิ่นฐานในอารามที่ถาวร ทำให้วัดวาอารามกลายเป็นศูนย์รวมของความอุดมสมบูรณ์ ลากสักการะ อาคารเสนาสนะที่วิจิตรบรรจง และทรัพยากรจำนวนมหาศาล ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญทางประวัติศาสตร์ศาสนา (ปฐมพงษ์ โพธิ์ประสิทธิ์นันท์, 2545)

เมื่อเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ โครงสร้างพื้นฐาน และสังคมแวดล้อมเปลี่ยนไป จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะมีการรับผู้คนจากหลากหลายวรรณะและพื้นเพเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร ตั้งแต่กษัตริย์ผู้คุ้นชินกับการใช้อำนาจและการพรังพร้อม พรหมมณผู้ยึดติดในพิธีกรรม ความศักดิ์สิทธิ์ และความถือตัวสูง ช่างฝีมือ พ่อค้า ไปจนถึงคนจัญทาลผู้ถูกสังคมทอดทิ้งและมีบาดแผลทางจิตใจ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ต่างมีโลกทัศน์ ค่านิยม และอุปนิสัย (วาสนา) ที่ฝังรากลึกแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง การหลอมรวมความแตกต่างทางวัฒนธรรมและชนชั้นเหล่านี้ให้เป็นเนื้อเดียวกันภายใต้ผ้ากาสาพัสตร์ เพื่อให้ใช้ชีวิตร่วมกันในพื้นที่จำกัด (อาราม) และมีระบบแบ่งปันทรัพยากรส่วนรวม จึงกลายเป็นความท้าทายทางการบริหารระดับวิกฤต

นอกจากนี้ ยังมีผู้ที่มีระดับพัฒนาการทางจิตใจที่ยังไม่สมบูรณ์ (ปุถุชน) เข้ามาบวชเป็นจำนวนมาก แรงจูงใจในการออกบวชเริ่มมีความซับซ้อนและเบี่ยงเบนไปจากอุดมการณ์เดิมอย่างมีนัยสำคัญ ในขณะที่ผู้มีการบวชธรรมบวชเพื่อมุ่งทำลายกิเลสสาละอย่างแท้จริง แต่บางกลุ่มกลับเข้ามาเพราะเห็นถึงความสะดวกสบายที่เกิดจากศรัทธาของอุบาสกอุบาสิกา (บวชเพื่อแสวงหาลาภสักการะ หรือที่คัมภีร์เรียกว่าอุทราวตาวตาร -บวชเพื่อปากท้อง) บางรูปใช้ผ้าเหลืองและสถานะนักบวชเป็นเกราะกำบังเพื่อหลบเลี่ยงภาระทางสังคม การบังคับใช้กฎหมาย และการเมือง เช่น ข้าราชการหรือทหารที่หนีราชการเกณฑ์ทหารไปรบ (เช่น ทหารของพระเจ้าพิมพิสารที่หนีไปบวชเพื่อไม่ต้องไปชายแดน) คนจรจัดที่หนีหนี้สิน โจรผู้ร้ายที่หนีการจับกุม หรือแม้แต่ผู้ที่หนีโรคระบาดมารักษาตัวฟรีกับหมอชีวกโกมารภัจจ์ในวัด (เนื่องจากหมอชีวกตั้งปณิธานรักษาพระสงฆ์ฟรี ทำให้คนแก่ล้มบวชเพื่อมารักษาโรค) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพุทธศาสนาในยุคนี้ถูกมองว่ากลายเป็นเสมือนรัฐสวัสดิการขนาดย่อม และเป็นพื้นที่ลี้ภัยทางกฎหมายที่ดึงดูดกลุ่มคนแสวงหาผลประโยชน์

ความหลากหลายอย่างสุดขั้ว เช่นนี้ ประกอบกับการที่ภิกษุจำนวนมากต้องจาริกไปอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลาง ขาดการขัดเกลาและดูแลอย่างใกล้ชิดจากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ นำมาซึ่งความแตกต่างทางทัศนคติ และวัตรปฏิบัติ เกิดปัญหาการจัดการภายในอย่างรุนแรง เช่น การแบ่งพรรคแบ่งพวกแย่งชิงผลประโยชน์ การแย่งชิงที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) การสะสมจีวรและอาหารเกินความจำเป็น และที่ร้ายแรงที่สุดคือการประพฤติล่วงละเมิดบรรทัดฐานทางสังคมของกลุ่มภิกษุบางกลุ่ม ซึ่งนำไปสู่การตีเตียนอย่างรุนแรงจากสังคม (โลกวัชชะ)

ในบริบทของสังคมอินเดียโบราณที่เต็มไปด้วยลัทธินิกาย (สมณะ) และสำนักปรัชญามากมาย การแข่งขันเพื่อแย่งชิงศรัทธาและการเป็นที่ยอมรับมีสูงมาก ทูทางสังคมหรือศรัทธาของมวลชนคือสิ่งเดียวที่หล่อเลี้ยงนิกายเหล่านี้ให้อยู่รอดทางกายภาพ หากนิกายมีพฤติกรรมไม่ต่างจากคฤหัสถ์ สังคมก็ย่อมตั้งคำถามถึงความชอบธรรมในการสนับสนุนปัจจัยสี่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2546) สภาพการณ์ดังกล่าวถือเป็นวิกฤตการณ์ร้ายแรงเชิงสถาบัน หากปล่อยปละละเลย สถาบันสงฆ์ย่อมสูญเสียความชอบธรรม กลายเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ และเป็นจุดจบของพระพุทธศาสนาในที่สุด

ด้วยเหตุนี้ เพื่อตอบสนองต่อวิกฤตศรัทธา รักษาสมดุลขององค์กร และมีกลไกในการจัดบุคคลผู้ทุศีลออกจากหมู่คณะ พระพุทธองค์จึงทรงริเริ่มการเปลี่ยนผ่านรูปแบบการปกครอง จากการบริหารแบบพึ่งพาจิตสำนึกเพียงอย่างเดียว (โอวาทปาติโมกข์) มาสู่การสถาปนาการปกครองเชิงนิติศาสตร์อันเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างระบบนิติธรรมผ่านการบัญญัติสิกขาบทที่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเรียกว่า อาณาปาติโมกข์ บทความนี้มีมุ่งวิเคราะห์ให้เห็นถึงพลวัตและเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่ปฐมเหตุ กระบวนการ ผลสัมฤทธิ์ และนัยสำคัญว่า วิวัฒนาการเชิงโครงสร้างนี้ ไม่ใช่การลิดรอนอิสรภาพ แต่เป็นการสร้างรัฐธรรมนูญแห่งสงฆ์ ที่มุ่งลดทอนอำนาจเบ็ดเสร็จของตัวบุคคล ลงและกระจายอำนาจให้เป็นของหมู่คณะ (สังฆาธิปไตย) ซึ่งเป็นเสาเข็มที่ค้ำยันให้พระพุทธศาสนารอดพ้นจากวิกฤตการณ์และดำรงสืบทอดความเป็นปึกแผ่นมาจนถึงปัจจุบัน (สมภาร พรหมทา, 2541)

โอวาทปาติโมกข์หลักการปกครองเชิงอุดมคติในยุคปฐมกาล

โอวาทปาติโมกข์ มีรากศัพท์มาจากคำว่า “โอวาท” ที่แปลว่า การตักเตือน การให้คำแนะนำ หรือ คำสอน ผวนกับคำว่า “ปาติโมกข์” ที่แปลว่า เครื่องผูกพัน สิ่งที่ทำให้หลุดพ้น หรือข้อธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติ หลุดพ้นจากกิเลส ดังนั้น ในบริบทนี้ โอวาทปาติโมกข์จึงหมายถึง การแสดงธรรมที่เป็นหลักการสำคัญสูงสุดอันเป็นเครื่องร้อยรัดคณะสงฆ์ให้เป็นหนึ่งเดียว และเป็นเครื่องชี้ทางแห่งการหลุดพ้น เหตุการณ์สำคัญที่เป็นจุดเริ่มต้นของการประกาศหลักการนี้ คือการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมนี้แก่พระอรหันต์ชีนาสพ 1,250 รูป ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (มาฆบูชา) ท่ามกลางเหตุการณ์มหัศจรรย์ทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต (การประชุมที่ประกอบด้วยองค์ 4 ได้แก่ 1) ภิกษุ 1,250 รูปมาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย 2) ล้วนเป็นผู้ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า หรือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา 3) ล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา 6 ซึ่งหมายถึงปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง 4) วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือนมาฆะ พระจันทร์เสวยมาฆฤกษ์)

การประทานโอวาทในครั้งนั้น มิใช่เพียงการเทศนาธรรมทั่วไปดังเช่นที่ทรงแสดงแก่ชาวบ้าน แต่เปรียบเสมือนการประกาศอุดมการณ์หลักและวิสัยทัศน์องค์กรอย่างเป็นทางการ ให้แก่ภิกษุชุดแรกที่เป็นกลุ่มผู้บุกเบิกในช่วงเวลานั้น พระพุทธศาสนากำลังเริ่มขยายตัว พระภิกษุเหล่านี้กำลังจะแยกย้ายกันไปจาริกประกาศพระศาสนาในแคว้นแคว้นต่างๆ พระพุทธองค์จึงทรงวางรากฐานเชิงนโยบาย เพื่อให้คณะสงฆ์มีความคิดทิศทาง การปฏิบัติ และวาทกรรมในการสอนมวลชนที่เป็นเอกภาพมาตรฐานเดียวกัน ป้องกันมิให้เกิด

การตีความคำสอนที่ผิดเพี้ยนหรือการแตกแยกทางอุดมการณ์ตั้งแต่ในยุคเริ่มต้น เปรียบได้กับการประชุมผู้บริหารระดับสูงเพื่อวางแผนยุทธศาสตร์องค์กรก่อนกระจายตัวออกไปปฏิบัติภารกิจ

หัวใจสำคัญของโอวาทปาติโมกข์ ประกอบด้วยคาถา 3 กิ่ง อันถือเป็นโครงสร้างพื้นฐาน 3 ประการของการฝึกฝนตนเองในพระพุทธศาสนา (ซึ่งต่อมาถูกขยายรูปแบบมาสู่การอธิบายเป็น ศีล สมาธิ ปัญญา) ได้แก่

1) การไม่ทำบาปทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อกรณํ)

ซึ่งเทียบได้กับระดับศีล ในบริบทของสังคมอินเดียโบราณที่เจ้าลัทธิต่างๆ มักมีข้อปฏิบัติที่สลับซับซ้อน เช่น การทรมานตนเอง (อัสติกิลมถานโยค) การย่ำตนเองบนกองไฟ การลงอาบน้ำในแม่น้ำคงคาในฤดูหนาว การนอนบนหนาม หรือกระทั่งการบูชาด้วยชีวิตสัตว์และมนุษย์เพื่อเอาใจเทพเจ้าตามความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ การประกาศหลักการไม่ทำบาป โดยเด็ดขาด ถือเป็นสถาปนาวัฒนธรรมแห่งการไม่เบียดเบียน (อหิงสา) เป็นการระงับพฤติกรรมทางกายและวาจาที่ไม่เหมาะสม สร้างพื้นที่ปลอดภัย ทางกายภาพและจริยธรรมให้แก่ทั้งผู้ปฏิบัติเองและสังคมแวดล้อม เป็นจุดเริ่มต้นของการเคารพสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น ซึ่งเป็นพัฒนาการทางมนุษยธรรมที่ก้าวหน้ามากในยุคนั้น

2) การทำกุศลให้ถึงพร้อม (กุสลสฺสุปสมฺปทา)

เทียบได้กับระดับสมาธิ และการเจริญคุณธรรม พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนเพียงให้มนุษย์หยุดทำชั่วแล้วอยู่เฉยๆ เป็นมนุษย์หิน หรือแยกตัวไปอยู่ในถ้ำอย่างละทิ้งโลก (Escapism) อันเป็นวิถีของฤๅษีชีไพรบางกลุ่ม แต่พระพุทธศาสนายังเน้นย้ำถึงกระบวนการเชิงรุก (Proactive) ในการเพียรสร้างคุณธรรม ความตื่นรู้ และความเมตตาให้เจริญงอกงามในจิตใจ การบ่มเพาะพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ถือเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยประสานความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุด้วยกัน และระหว่างพระภิกษุกับชาวบ้านให้เป็นไปอย่างเกื้อกูลและงดงาม การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อมหาชน (พหุชนหิตายะ) การเป็นแสงสว่างให้โลก จึงเป็นส่วนหนึ่งของกุศลธรรมนี้

3) การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว (สจิตฺตปริโยทปนํ)

เทียบได้กับระดับปัญญา นี่คือจุดเด่นและเป้าหมายสูงสุดที่แยกพระพุทธศาสนาออกจากลัทธิความเชื่ออื่นๆ ในยุคเดียวกัน ไม่ใช่เพียงการกดทับกิเลสไว้ชั่วคราวด้วยสมาธิขั้นสูงแบบฤๅษีดั้งเดิม (สมถกัมมัฏฐาน) แต่คือกระบวนการวิปัสสนา เพื่อชำระล้างกิเลสระดับอนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน) ความอวิชชา และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ให้สิ้นซากไปจากสภาวะจิต ก่อให้เกิดอิสรภาพภายในอย่างแท้จริง เป็นการแก้ปัญหาที่รากเหง้าของความทุกข์ของมนุษย์ ทำให้จิตปราศจากความลำเอียงและอคติ (ที.ม. (ไทย) 10/90/50)

ในมิติของการบริหารและปกครองสังคมอุดมคติยุคต้นนี้ โอวาทปาติโมกข์ทำหน้าที่เป็น ธรรมนูญทางจิตวิญญาณ หรือสิ่งที่รัฐศาสตร์เชิงพุทธเรียกว่า อำนาจละมุนที่ทำหน้าที่ร้อยรัดหมู่คณะไว้ด้วยแก่นของ

อุดมการณ์ มากกว่าที่จะเป็นกฎหมายอาญาแบบมีบทลงโทษ ลักษณะเด่นของการปกครองในยุคปฏิรูปการศึกษานี้มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์อย่างยิ่ง ดังนี้

1) อธิปไตยทางจริยธรรมและการปกครองตนเอง ในยุคนี้ คณะสงฆ์บริหารจัดการตนเองในรูปแบบองค์กรแนวราบอย่างแท้จริง ภิภุขุทุกรูปล้วนถูกขับเคลื่อนด้วยกลไกทางจิตวิญญาณชั้นสูงที่เรียกว่าโลกपालธรรม (ธรรมคัมภีร์ครองโลก) ได้แก่ ทิริ (ความละเอียดต่อความชั่วอันเกิดจากมโนสำนึกและเกียรติภูมิในตนเองที่สว่างไสว) และ โอตตัมปะ (ความเกรงกลัวต่อผลกระทบ วิกฤตกรรม และความเสื่อมเสียที่จะเกิดแก่หมู่คณะและศาสนา) กลไกทางจิตวิทยาทั้งสองนี้ทำหน้าที่เป็นเสมือน ศาลยุติธรรมภายใน หรือหอคอยแห่งการสังเกตการณ์ทางจิตวิญญาณ ที่คอยตรวจตรา กำกับพฤติกรรม และตัดสินความถูกผิดของตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยไม่ต้องรอให้ใครมาจับผิด การที่ประชากรในองค์กรล้วนเป็นอริยบุคคลผู้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ทำให้หมู่คณะสามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาโครงสร้างทางอำนาจ ลำดับชั้นการบังคับบัญชาตำรวจ ผู้คุมกฎ หรือมาตรการบังคับจากหน่วยงานภายนอก (External Enforcement) ใดๆ ทั้งสิ้น

2) การมุ่งเน้นอุดมการณ์และเป้าหมายสูงสุด วิถีชีวิตของหมู่สงฆ์ในยุคนี้มีจุดศูนย์รวมอยู่ที่เป้าหมายระดับปรมาตม์เพียงหนึ่งเดียวคือการบรรลุวิมุตติ (ความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร) โดยถือทัศนคติที่ว่าความประพฤติดังงาม ความมักน้อยสันโดษ (อภิจนตา) และความสำรวมระวังอินทรีย์ ล้วนเป็นผลพลอยได้ (By-product) ที่ผลิบานออกมาอย่างเป็นธรรมชาติจากสภาวะจิตที่ปราศจากกิเลส เปรียบเสมือนต้นไม้ที่อุดมสมบูรณ์ย่อมออกดอกออกผลที่ดีโดยไม่ต้องเอาสีไปทาหรือเอาดอกไม้ปลอมไปประดับ (พุทธทาสภิกขุ, 2539) พฤติกรรมอันบริสุทธิ์ในยุคนี้จึงเป็นเรื่องของสหศีล (ศีลที่เกิดพร้อมกับมรรคผล) ซึ่งเป็นความเป็นอินทรีย์ (Organic) ที่ประสานเป็นเนื้อเดียวกับบุคลิกภาวะภายในอย่างแท้จริง มิใช่เกิดจากการต้องพยายามกดทับ ฝืนใจทนทุกข์ทรมาน หรือแสวงทำตามระเบียบวินัยเพื่อเอาตัวรอดจากการถูกลงโทษ

3) สภาวะปลอดคติความและไร้บทลงโทษ ในช่วงประมาณ 20 ปีแรกของการประกาศศาสนา สังคมสงฆ์ยังไม่มีระเบียบปฏิบัติที่เป็นลายลักษณ์อักษร ไม่มีการระบุชื่อความผิด และไม่มีการระบุนการพิจารณาคติความทางกฎหมาย (อธิกรณ์) สังคมสงฆ์ดำรงอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจขั้นสูงสุด หากมีความคลาดเคลื่อนในวัตรปฏิบัติบ้างอันเกิดจากความไม่รู้ธรรมเนียมปฏิบัติ หรือความพลั้งเผลอเล็กน้อย พระพุทธองค์หรือพระเถระผู้ใหญ่จะทรงปฏิบัติหน้าที่ในฐานะกัลยาณมิตร (ผู้ชี้ขุมทรัพย์) มากกว่าที่จะเป็นผู้พิพากษา โดยจะใช้วิธีการชี้แนะ ชี้แจงเหตุผล (ธรรมอธิบาย) และตักเตือนด้วยหลักธรรม เพื่อปรับความเข้าใจและมุมมอง (สัมมาทิฐิ) ให้ตรงกัน ซึ่งเพียงพอที่จะทำให้พระภิกษุผู้มีปัญญาและเปิดกว้างเหล่านั้น สามารถตระหนักรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกลับคืนสู่แนวทางที่ถูกต้องได้ทันทีโดยไม่ต้องมีการตั้งข้อหา ตราหน้าว่ากระทำความผิด หรือลงทัณฑ์ทารุณใดๆ

ยุคปฏิรูปโพธิกาลจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคทอง ที่เป็นภาพจำลองของสังคมอุดมคติอย่างแท้จริง เป็นสังคมที่ไร้ซึ่งกฎหมายอาญา หมายความ ผู้พิพากษา หรือเรือนจำ เพราะพลเมืองมีคุณภาพทางศีลธรรมสมบูรณ์แบบสูงสุด เมื่อศักยภาพทางปัญญาและจริยธรรมของมนุษย์ได้รับการพัฒนาจนถึงขีดสุด กฎระเบียบ

ข้อบังคับ ตลอดจนเครื่องพันธนาการและกลไกการควบคุมทางสังคมจากภายนอก จึงกลายเป็นสิ่งไร้
ความหมายและหมดความจำเป็นไปโดยปริยาย (พระมหาบุญเลิศ อินทปญฺโญ, 2558)

บริบทแห่งการเปลี่ยนผ่าน: ปฐมเหตุแห่งการบัญญัติพระวินัย

อนิจจังคือความไม่เที่ยงฉับใด โครงสร้างทางสังคมของคณะสงฆ์ก็ไม่อาจหยุดนิ่งฉับนั้น เมื่อ
กาลเวลาล่วงเลยผ่านไปกว่า 2 ทศวรรษ สังคมสงฆ์ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว (อเนกปริยาย) จากศูนย์กลาง
แคบๆ ในแคว้นมคธ กระจายออกไปยังแคว้นต่างๆ เช่น โกศล วังสะ อวันตี จนเกิดความเปลี่ยนแปลงทางด้าน
ประชากรศาสตร์ โครงสร้างทางสังคม และความคาดหวังจากมหาชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปัจจัยหลักที่กระตุ้น
ให้เกิดการวิวัฒนาการสู่ระบบกฎหมายและต้องยกเลิกวิถีอุดมคติแบบเดิม มีดังนี้

1) ความหลากหลายและความสับสนของสมาชิก ในช่วงแรก ผู้ที่เข้ามาบวชมักเป็นผู้มีบารมีแก่กล้า
ปรารถนาการหลุดพ้นอย่างแรงกล้า แต่ในระยะหลัง เมื่อพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นสูงและมีความ
เป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างก้าวกระโดด จึงเกิดปัญหาการหลั่งไหลเข้ามาของกลุ่มคนที่มีแรงจูงใจแอบแฝง ผู้เข้ามาบวช
ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อนิพพานเสมอไป ทำให้เกิดประชากรภิกษุที่เป็นปุถุชน ผู้ยังมีกิเลสหนาแน่น ขาดการศึกษา
และปฏิเสธการขัดเกลาจำนวนมาก การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระเถระสามารถบวชกุลบุตรได้เอง (ติ
สรณคณูปสัมปทา และ ญัตติจตุตถกรรมวาจา) ทำให้ปริมาณพระภิกษุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนยากต่อการ
ควบคุมคุณภาพอย่างใกล้ชิด โครงสร้างที่ออกแบบมาสำหรับพระอรหันต์ ย่อมไม่สามารถนำมาใช้บังคับกับ
ปุถุชนที่มีความโลภ โกรธ หลง ได้อีกต่อไป

2) การเกิดขึ้นของอัสวีฎฐานิยธรรม และกรณีศึกษาของพระสุทิน พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์และ
ตระหนักถึงวงจรชีวิตขององค์กรว่า เมื่อคณะสงฆ์ถึงความใหญ่โต ไพบุลย์ มีผู้บวชบวชเรียนมาก ลาภยศและ
สรรเสริญเกิดขึ้น ย่อมเป็นเหตุให้เกิดอัสวีฎฐานิยธรรม (ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเสีย) จุดเปลี่ยนทาง
ประวัติศาสตร์หรือ คดีทดสอบที่สะเทือนวงการที่สุดคือกรณีของพระสุทิน กลันทบุตร พระสุทินเป็นบุตรมหา
เศรษฐีที่แอบหนีครอบครัวมาออกบวชด้วยศรัทธา แต่ในยุคนั้น กฎหมายและจารีตประเพณีอินเดียโบราณระบุ
ว่าหากตระกูลใดไม่มีทายาทสืบสกุล ทรัพย์สมบัติทั้งหมดจะถูกริบเข้าพระคลังหลวงของพระราชธา และยังมี
ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ว่าบุตรชายคือผู้ที่ช่วยบิดามารดาให้พ้นจากนรกชื่อ ปุตตะ มารดาของพระสุ
ทินด้วยความเสียดายทรัพย์และเกรงกลัวคดีความเชื่อ จึงเดินทางมากดดัน อ้อนวอน ร้องไห้คร่ำครวญ และ
ข่มขู่ทางอารมณ์อย่างหนัก ให้พระสุทินมอบทายาทให้เพื่อรักษาสมบัติ ด้วยความที่ยุคนั้นยังไม่มีกฎหมายห้าม
เสพเมถุน บัญญัติไว้อย่างชัดเจน และประกอบกับความใจอ่อนสงสารมารดา พระสุทินจึงยอมร่วมประเวณีกับ
อดีตภรรยาในป่ามหาวัน (จนภรรยาตั้งครรภ์และคลอดบุตรชื่อ พิชกะ) เหตุการณ์นี้ถูกโจษจันไปทั่ว ภายภาพ
ของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ถูกทำลายลงอย่างย่อยยับ นี่กลายเป็นปฐมเหตุให้พระพุทธองค์ทรงเรียกประชุม
สงฆ์ ดำเนินการกระทำดังกล่าวอย่างรุนแรงว่าเป็นการกระทำที่ไม่สมควรแก่สมณะ ไม่เป็นไปเพื่อความคลาย
กำหนด และทรงบัญญัติอาบัติปาราชิกข้อที่ 1 (ห้ามเสพเมถุน) ขึ้นเป็นครั้งแรกทางประวัติศาสตร์ (วิ.มหา.
(ไทย) 1/24-39/17-28)

3) ความขัดแย้งกับกฎหมายของรัฐ: กรณีพระธนิยะ อีกหนึ่งวิกฤตที่บังคับให้เกิดพระวินัย คือการรักษาสมดุลงกับอำนาจรัฐ กรณีของพระธนิยะกุมภกรบุดร (ลูกช่างหม้อ) ท่านมีความชำนาญในงานช่าง และต้องการสร้างกุฏิที่แข็งแรง จึงไปขอไม้หลวงที่ดูแลโดยพนักงานรักษาส่งปลุกสร้าง (ซึ่งท่านอ้างว่าได้รับอนุญาตด้วยวาจาจากเจ้าหน้าที่) แต่กลายเป็นว่าไม้นั้นเป็นไม้สมภารที่พระเจ้าพิมพิสารทรงหวงแหนสงวนไว้ซ่อมแซมเมืองเมื่อยามฉุกเฉิน เมื่อความทราบถึงพระราชอา แม้พระเจ้าพิมพิสารจะทรงเคารพนับถือพุทธศาสนาและเป็นองค์อุปถัมภ์ แต่พระองค์ก็จำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง ทรงสอบถามบรรดาอำมาตย์ผู้พิพากษาถึงมูลค่าของไม้ และทรงระบุว่าตามกฎหมายแคว้นมคธ ผู้ที่ขโมยทรัพย์สินมูลค่าเกิน 5 มาสก ต้องโทษประหารชีวิต คุมขัง หรือเนรเทศ เหตุการณ์นี้เกือบทำให้เกิดความบาดหมางระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักร พระพุทธองค์จึงจำเป็นต้องบัญญัติปาราชิกข์ข้อที่ 2 (ห้ามอนินนาทาน) โดยอ้างอิงมูลค่าขั้นต่ำที่ 5 มาสก ตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของรัฐมคธเป็นเกณฑ์ นี่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระวินัยถูกสร้างขึ้นเพื่อให้คณะสงฆ์อยู่ร่วมกับกฎหมายบ้านเมืองได้อย่างปรองดอง เคารพในอำนาจอธิปไตยของรัฐ และไม่ทำตัวเป็นรัฐซ้อนรัฐหรือก้าวล่วงอำนาจรัฐ

4) การกบฏทางโครงสร้างและการทำร้ายจากพระเทวทัต นอกเหนือจากความผิดส่วนบุคคล ภัยคุกคามที่ร้ายแรงที่สุดคือการพยายามเปลี่ยนแปลงโครงสร้างองค์กรจากภายใน กรณีของพระเทวทัต เป็นจุดสูงสุดของวิกฤต พระเทวทัตผู้มีอิทธิพลและได้รับการสนับสนุนจากพระเจ้าอชาตศัตรู ได้เสนอข้อเรียกร้อง 5 ประการ (เช่น ห้ามฉันเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต ต้องอยู่โคนไม้ตลอดชีวิต ฯลฯ) เพื่อกดดันให้พุทธศาสนามีวัตรปฏิบัติที่สุจริตยิ่งขึ้นหวังดึงคะแนนนิยมจากมวลชนที่ชอบการทรมาณตนเอง เมื่อพระพุทธองค์ทรงปฏิเสธ (เพราะทรงถือทางสายกลาง) พระเทวทัตจึงอาศัยช่องว่างนี้ทำการสังฆเภท คือการทำลายความสามัคคีของสงฆ์ แยกตัวไปตั้งนิกายใหม่ เหตุการณ์นี้บังคับให้พระพุทธองค์ต้องสถาปนาระบอบการทางกฎหมายที่เรียกว่าปาสาณียกรรม (การประกาศว่าบาตรทางกฎหมายและสังคม) เพื่อตัดขาดความรับผิดชอบของคณะสงฆ์ต่อการกระทำของพระเทวทัต และเป็นที่มาของสิกขาบทหลายข้อที่ควบคุมกระบวนการทำสังฆกรรม หารัดกุม ป้องกันการรัฐประหารภายในองค์กร

5) บทบาทของกลุ่มนักป่วนและผู้ทดสอบระบบ นอกจากกรณีความผิดร้ายแรง บริบทการเกิดพระวินัยจำนวนมากยังมาจากกลุ่มภิกษุที่เรียกว่า พระฉัพพัคคีย์ (กลุ่มภิกษุ 6 รูป) และ พระสัตตรสวัคคีย์ (กลุ่ม 17 รูป) ซึ่งเป็นกลุ่มพระปฤชชนรุ่นใหม่ที่มีหัวหมอบ คือร้อน มีสติปัญญาเฉียบแหลมในทางที่ผิด มีความรู้ทางกฎหมายและมักจะหาช่องโหว่ของหลักธรรมกว้างๆ เพื่อทำตามอำเภอใจ เช่น การสร้างกุฏิใหญ่โตเกินจำเป็นไปเปียดเปียนที่ดินชาวบ้าน (จนเกิดข้อเรียกร้องเรื่องพื้นที่ก่อสร้าง) การทะเลาะวิวาท การบริโภคอาหารอย่างมูมมามตะกละตะกลาม การสวมรองเท้าหลากสี หรือการแต่งกายสีฉูดฉาด เมื่อมีกฎหมายห้ามสิ่งหนึ่ง พวกเขาจะเลี้ยวบาลีไปทำอีกสิ่งหนึ่งที่ใกล้เคียงกันแต่ยังไม่มียุติบัญญัติห้ามชัดเจน กลุ่มพระฉัพพัคคีย์นี้ทำหน้าที่เสมือนตัวเร่งปฏิกิริยาหรือบรรทัดฐานเชิงลบ ที่ทำให้พระพุทธองค์ต้องทรงคอยบัญญัติกฎหมายย่อยและต้องบัญญัติกฎหมายเพิ่มเติม (อนุบัญญัติ) เพื่อปิดช่องโหว่ทางพฤติกรรมอยู่ตลอดเวลา

6) แรงกดดันจากสังคมแวดล้อมและสภาพลักษณะ ในสังคมอินเดียโบราณ นักบวชเป็นชนชั้นที่ไม่ได้ผลิตอาหารเอง ไม่ได้ทำเกษตรกรรมหรือค้าขาย ต้องพึ่งพาปัจจัยสี่จากการบิณฑบาตและศรัทธาของคฤหัสถ์

ล้วนๆ พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของกลุ่มพระฉัพพัคคีย์และภิกษุอื่นๆ ก่อให้เกิดการตีเตียนจากชาวบ้านที่เรียกว่า โลกวัชชะ (ความผิดที่ชาวโลกตีเตียน) แม้บางพฤติกรรมจะไม่ได้เป็นบาปกรรมที่ร้ายแรงในทางอภิปรายหรือในแง่ของเจตนาทางใจ (เช่น การชุดดิน การตัดต้นไม้พรวนของเขี้ยว หรือการเดินทางเหยียบย่ำพืชผลชาวบ้านในฤดูฝน) แต่ในทัศนคติและบรรทัดฐานของสังคมการเกษตรยุคนั้นถือเป็นการเบียดเบียนชีวิตอย่างร้ายแรง การถูกสังคมคว่ำบาตร ตัดศรัทธา หรือสูญเสียการสนับสนุน ถือเป็นภัยคุกคามร้ายแรงต่อการอยู่รอดทางเศรษฐกิจและกายภาพของสถาบัน การบัญญัติวินัยเพื่อระงับเสียงตีเตียน และการจัดการเพื่อรักษาภาพลักษณ์ จึงกลายเป็นภาคบังคับและเป็นที่มาของการเกิดวัตรปฏิบัติมากมาย เช่น การบัญญัติให้มีการจำพรรษาในช่วงฤดูฝน (วสุสุปนายิกา) เพื่อไม่ให้พระสงฆ์จาริกไปเหยียบย่ำข้าวกล้าและแมลงเล็กๆ ของชาวนา ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพต่อวิถีชีวิตชุมชน

อาณาปาติโมกข์นิตินศาสตร์เพื่อการจัดระเบียบสังคมสงฆ์

อาณาปาติโมกข์ (Āṇāpātimokkha) หมายถึง ข้อห้าม ข้อบังคับ หรือสิกขาบท ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นโดยอาศัยพุทธอาณา (อำนาจการบริหารสูงสุดในฐานะประมุขแห่งศาสนา) เพื่อใช้เป็นเครื่องมือที่เป็นรูปธรรมในการควบคุม ประเมินผล และจัดระเบียบคณะสงฆ์ ซึ่งต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพาน สิกขาบทเหล่านี้ได้ถูกรวบรวมจัดหมวดหมู่ในคราวปฐมสังคายนา เป็น 227 ข้อ (สำหรับพระภิกษุ) และ 311 ข้อ (สำหรับพระภิกษุณี) การเปลี่ยนผ่านจากหลักธรรมที่นามธรรม (โอวาทปาติโมกข์) สู่อณาปาติโมกข์สะท้อนให้เห็นถึงความลึกซึ้งในวิวัฒนาการทางนิตินศาสตร์ของพระพุทธศาสนา ที่มีโครงสร้างความเป็นเหตุเป็นผลและตรรกะทางกฎหมายที่ล้ำยุค มีลักษณะคล้ายคลึงกับระบบยุติธรรม ระบบกฎหมายจารีตประเพณี ที่อาศัยบรรทัดฐานจากคดีจริง และกฎหมายลายลักษณ์อักษรในปัจจุบันอย่างน่าทึ่ง ดังนี้

1) **หลักการไม่มีกฎหมายไม่มีความผิด** นี่คือการตื่นรู้ทางนิตินศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่และก้าวหน้าที่สุดประการหนึ่งของพุทธศาสนา เมื่อพระภิกษุรูปใดกระทำความผิดเป็นคนแรกและเป็นต้นเหตุให้ต้องทรงบัญญัติสิกขาบท พระพุทธองค์จะทรงเรียกว่า อาทิกัมมิกะ (ผู้ทำรูปแรก หรือ ต้นบัญญัติ) และทรงประทานอภัยโทษให้ โดยไม่เอาผิดย้อนหลัง ดังเช่นพระสุทินผู้เสพเมถุน หรือพระธนิยะผู้ลักไม้หลวง พระพุทธองค์ทรงตำหนิเพียงพฤติกรรมว่าไม่สมควร แต่ไม่ทรงปรับอาบัติ (ไม่ลงโทษทางวินัย) เพราะถือหลักยุติธรรมสากลที่ว่า ในขณะที่กระทำนั้น ยังไม่มีกฎหมายห้ามไว้ ประชาชนย่อมไม่รู้ว่าสิ่งใดผิดกฎหมาย สิ่งนี้สอดคล้องกับหลักนิตินธรรมขั้นพื้นฐานของสากลโลกยุคปัจจุบันอย่างสมบูรณ์

2) **จากนามธรรมสู่ความรัดกุมเชิงรูปธรรมและองค์ประกอบความผิด** ทรงเปลี่ยนหลักการกว้างๆ เช่น ไม่ทำบาป ให้กลายเป็นข้อกำหนดความผิดที่ชัดเจน มีการระบุ องค์แห่งอาบัติ ไว้อย่างละเอียด เพื่อไม่ให้เกิดการตีความตามอำเภอใจ ยกตัวอย่างเช่น การจะพิจารณาว่าผิดศีลข้อที่ 1 (ลักทรัพย์) ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 ประการให้ครบถ้วน คือ 1) ทรัพย์นั้นมีเจ้าของ 2) รู้ยู่ว่ามีเจ้าของ 3) มีจิตคิดจะลัก (ไถยจิต) 4) มีความพยายามเคลื่อนย้าย และ 5) เคลื่อนย้ายทรัพย์นั้นสำเร็จจากฐานเดิม หากขาดองค์ประกอบใดไป การกระทำนั้นอาจลดโทษหรือไม่มีความผิดเลย นอกจากนี้ หากสิกขาบทเดิมมีช่องโหว่

พระพุทธองค์จะทรงบัญญัติกฎหมายเพิ่มเติมที่เรียกว่าอนุบัญญัติ เพื่ออุดช่องโหว่ที่สะท้อนถึงการปรับปรุงกฎหมายให้ทันสมัยอยู่เสมอ

3) การให้ความสำคัญกับเจตนาและการยกเว้นโทษ อาณาปาติโมกข์ให้ความสำคัญกับเจตนาทางใจ (สัญเจตนา) เหนือสิ่งอื่นใด ซึ่งตรงกับหลักกฎหมายสากลว่าด้วย Mens Rea (เจตนาร้าย) หากภิกษุหยิบของสลักกันเพราะคิดว่าเป็นของตน (ไม่มีเจตนาขโมย หรือที่ฝรั่งเรียกว่า Mistake of Fact) พระพุทธองค์ก็ทรงมีข้อยกเว้นให้ (อนาปัตติวาร) นอกจากนี้ ยังมีการยกเว้นโทษให้กับภิกษุวิกลจริต (อุมมัตตกะ) ภิกษุที่ถูกผีสิงหรือเสียดิไปชั่วขณะ (จิตตจิตตะ) ภิกษุที่ละเมิดข้อห้ามขณะละเมอหลับ หรือภิกษุที่กำลังกระสับกระส่ายด้วยเวทนาจากความเจ็บป่วยรุนแรงจนขาดสติสัมปชัญญะ (เวทนาภูฏะ) ซึ่งเป็นบุคคลที่ขาดเจตนาและความสามารถในการรับรู้ผิดชอบชั่วดี ไม่สามารถควบคุมสรีระของตนเองได้ ถือเป็นแนวความคิดอาชญาวิทยาที่ก้าวหน้า ให้ความสำคัญเป็นธรรม และเปี่ยมไปด้วยมนุษยธรรมอย่างยิ่ง

4) ระบบยุติธรรมเชิงสถาบันและวิธีพิจารณาความ อาณาปาติโมกข์ไม่ได้มีเพียงข้อห้ามหรือกฎหมายสารบัญญัติ แต่ยังมีมาพร้อมกับกฎหมายวิธีพิจารณาความที่เรียกว่าอภิกรณสมณะ 7 ซึ่งเป็นเครื่องมือและแนวปฏิบัติในการระงับข้อพิพาทและไต่สวนคดีอย่างมีอารยะ ไม่ให้เกิดการใช้ศาลเตี้ยหรืออำนาจมืด ได้แก่

(1) สัมมุขานีนัย การพิจารณาคดีต้องทำในที่เปิดเผย ต่อหน้าจำเลย ต่อหน้าคณะสงฆ์ และต่อหน้าหลักฐาน จะแอบไต่สวนลับหลัง บังคับขู่เข็ญให้รับสารภาพ หรือใช้วิธีอุ้มหายไม่ได้

(2) สติวินัย การยกเว้นการสอบสวนให้แก่พระอรหันต์ผู้มีสติสมบูรณ์ เป็นการปกป้องผู้บริสุทธิ์ที่ถูกใส่ความกลั่นแกล้ง

(3) อุมุพหวินัย การให้ความคุ้มครองทางกฎหมายแก่ผู้ที่หายจากอาการวิกลจริตแล้ว จะเอาผิดย้อนหลังสำหรับพฤติกรรมที่ทำในช่วงที่บ้าไม่ได้

(4) ปฎิญาตกรณะ การลงโทษจะต้องกระทำตามคำสารภาพที่จำเลยให้การรับสารภาพโดยสมัครใจเท่านั้น

(5) เยภุยสิกา การตัดสินข้อขัดแย้งเชิงนโยบายด้วยการลงคะแนนเสียงข้างมากของสงฆ์ (ระบบประชาธิปไตย) ซึ่งในพระวินัยมีรายละเอียดถึงขั้นการใช้สลากแบ่งเป็นแบบเปิดเผย (วิวกุฏะ) แบบกระซิบ (อุปรกรณกะ) และแบบลับ (คุพหกะ) โดยมีผู้แจกสลาก (สลากคาหาปกะ) ทำหน้าที่คล้ายประธานกรรมการการเลือกตั้ง

(6) ตัสสปาปิยสิกา การลงโทษสถานหนักแก่ผู้ที่ให้การรวน โทหก ปฏิเสธแล้วกลับมารับหรือส่อเจตนาหลบเลี่ยงความผิดต่อหน้าศาลสงฆ์ (เทียบเท่าความผิดฐานให้การเท็จหรือ Perjury ในศาลสมัยใหม่)

(7) ตินวัตถการวินัย การประนีประนอมยอมความ (เหมือนเอาหญ้ากลบหลุมจระเข้) เพื่อยุติปัญหาความแตกแยกที่ลุกลามใหญ่โตเกินกว่าจะมานั่งสืบหาคนผิดทีละคน เป็นการรอมชอมเพื่อรักษาเอกภาพขององค์กรไว้เหนือความถูกผิดยิบย่อย

5) การไล่ระดับบทลงโทษและหลักความได้สัดส่วน บทลงโทษในพระวินัยถูกออกแบบให้ได้สัดส่วนกับระดับความผิด โดยแบ่งเป็นชั้นๆ ตั้งแต่โทษประหารชีวิตในทางธรรม คือ ปาราชิก (ขาดจากความเป็นพระทันที ไม่สามารถบวชใหม่ได้ในชาตินั้น), โทษที่ต้องรับการฟื้นฟูเยียวยา คือ สังฆาทิเสส (ไม่ต้องสละสมณเพศ แต่ต้องถูกจำกัดสิทธิ ลดสถานะ และเข้าปริวาสกรรม เปรียบเสมือนการคุมประพฤติ ดัดนิสัย และบริการสังคม), ไปจนถึงความผิดลหุโทษอย่าง ปาจิตติย และ ทุกกฏ (เพียงแค่สารภาพความผิดต่อเพื่อนภิกษุหรือ ปลงอาบัติ ก็ถือว่าพ้นผิดและกลับมาบริสุทธิได้) ระบบนี้สะท้อนปรัชญาอาชญาวิทยาที่เปิดโอกาสให้มีการฟื้นฟูเยียวยา ซ่อมแซมผู้กระทำผิดให้กลับสู่สังคม มากกว่าการมุ่งลงทัณฑ์ทารุณให้พินาศไปตามกัน

6) หลักนิติธรรมอันสูงสุดและการกระจายอำนาจ พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงสถาปนาพระองค์เองเป็นเผด็จการทางศาสนา พระวินัยทุกข้อเกิดจากเหตุการณ์จริง มีกระบวนการสอบสวน และถามความเห็นเสมอ การพิจารณาโทษจะไม่ขึ้นอยู่กับอารมณ์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่ต้องอาศัยเสียงมติของที่ประชุมสงฆ์ (สังฆกรรม) หรือที่เรียกว่าระบบ สังฆาธิปไตย และที่สำคัญที่สุดคือก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธที่จะแต่งตั้งบุคคลใด ไม่ว่าจะเป็พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ หรือพระอานนท์ ผู้เป็นอุปัฏฐากใกล้ชิด ขึ้นเป็นพระสังฆราช เพื่อสืบทอดอำนาจนำเดี่ยว แต่ทรงมอบหมายให้พระธรรมและพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้ดีแล้ว ทำหน้าที่เป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ถือเป็นกาสถาปนาหลักการสูงสุดของอารยธรรมมนุษย์ที่วางกฎหมายต้องอยู่เหนือบุคคลทุกคนตั้งแต่มหาเถระจนถึงภิกษุบวชใหม่ ต้องอยู่ภายใต้มาตรฐานเดียวกัน (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2554)

นัยสำคัญต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

การวิวัฒนาการจากโอวาทปาติโมกข์สู่อาณาปาติโมกข์ มักถูกนักวิชาการบางกลุ่มหรือผู้ปฏิบัติธรรมสายสุดโต่งตีความอย่างผิวเผินว่า เป็นการถดถอยทางจิตวิญญาณ เป็นยุคเสื่อมที่ต้องใช้กฎหมายมาบังคับมนุษย์ หรือเป็นการละทิ้งอุดมการณ์ความมีอิสระ แต่ในความเป็นจริง การบัญญัติพระวินัยคือวิสัยทัศน์และกุศโลบายอันชาญฉลาดที่สุดในการสร้างสถาบันทางศาสนา ซึ่งส่งผลอย่างลึกซึ้งต่อความอยู่รอดข้ามสหัสวรรษ ในมิติต่างๆ ดังนี้

1. มิติทางด้านเอกภาพและการบูรณาการทางสังคม อาณาปาติโมกข์ทำหน้าที่เป็นเบ้าหลอมและกรอบมาตรฐานที่ทรงพลัง ในการหล่อหลอมบุคคลที่มาจากร้อยพ่อพันแม่ ต่างวรรณะ (ตั้งแต่กษัตริย์ พรหมจนถึงศูทรและจัณฑาล) ให้ถูกลบอดีตชาติกำเนิด และอัตลักษณ์ทางชนชั้นดั้งเดิมทิ้งไป และหลอมรวมวิถีชีวิต กิริยามารยาท การบริโภคอาหาร และวัตรปฏิบัติให้เป็นเอกภาพเดียวกันหมดภายใต้ผ้ากาสาวพัสตร์ พิธีกรรมที่บังคับให้ภิกษุทุกรูปในสีมาเดียวกัน (ขอบเขตพื้นที่ที่กำหนด) ต้องมาประชุมกันเพื่อลงอุโบสถฟังปาติโมกข์ ทุกกึ่งเดือน (วันพระ 15 ค่ำ) ถือเป็นกลไกทางสังคมวิทยาอันแยบคาย มันคือกระบวนการทบทวนกฎหมาย สารภาพความผิด ตรวจสอบสถานะความบริสุทธิ์ของกันและกัน และเป็นพื้นที่จำลองในการยุติข้อขัดแย้ง (Dutt, 1962) การบังคับให้ทำสังกรรมร่วมกันด้วยความพร้อมเพรียงนี้ ทำหน้าที่เสมือนกาวประสานรอยร้าว ป้องกันการเกิดสังเฆท (การแตกแยกของคณะสงฆ์) ซึ่งในทางพุทธศาสนาถือเป็นภัยความมั่นคงที่ร้ายแรงที่สุด และจัดเป็นอนันตริยกรรม (กรรมหนักที่สุดที่ปิดกั้นสวรรค์และนิพพาน)

2. มิติทางด้านการคุ้มครองศรัทธาและการสร้างความชอบธรรมเชิงสถาบัน ในการบัญญัติวินัยข้อแรกและข้อต่อ ๆ มา พระพุทธองค์ทรงวางเป้าหมายหลักไว้ 10 ประการ ที่เรียกว่า อำนาจประโยชน์ 10 ซึ่งต่อกำถึงความเข้าใจทางรัฐศาสตร์และการจัดการความสัมพันธ์สาธารณะ (PR) อย่างลึกซึ้ง เช่น

- เพื่อความริบว่าดีแห่งสงฆ์ (สร้างการยอมรับทางสังคมและบูรณาการกับชุมชน)
- เพื่อข่มบุคคลผู้เก๋อยาก (เป็นเครื่องมือทางกฎหมายในการกำจัดผู้ทุศีลอันเป็นภัยคุกคามองค์กร)
- เพื่อความอยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก (ปกป้องคนดีให้มิพินที่ปฏิบัติธรรมอย่างสงบสุข)
- เพื่อป้องกันอหิวาตในปัจจุบัณและอนาคต (Risk Management จัดการและอุดช่องโหว่ความเสี่ยง)
- เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส และ
- เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนทีเลื่อมใสแล้ว (ขยายฐานมวลชนใหม่และรักษาฐานมวลชนเดิมให้มีความมั่นคง) (วิ.มหา. (ไทย) 1/39/28-29)

วินัยจึงทำหน้าที่เป็นเกราะกำบังและเครื่องหมายการค้า (Brand Identity) ที่รับประกันคุณภาพของสมณะ ปกป้องข้อกังขาจากสังคมที่คาดหวังความสมณะ (Dhirasekera, 1982) นอกจากนี้ วินัยยังทำหน้าที่คุ้มครองสิทธิมนุษยชนของผู้น้อย ภิกษุบวชใหม่ สามเณร หรือผู้มีอำนาจน้อย จะได้รับการคุ้มครองสิทธิพื้นฐาน โควตาเสปียงอาหาร และที่อยู่อาศัยตามกฎหมายวินัย โดยไม่ถูกภิกษุผู้มีอิทธิพล พรรชามากกว่า หรือมีชาติตระกูลสูงกว่าเอารัดเอาเปรียบ (เช่น การห้ามภิกษุผู้ใหญ่ข่มขู่ภิกษุน้อยออกจากกุฏิ หรือแย่งอาหารกัน) ทำให้เกิดความเป็นธรรม ดึงดูดศรัทธามหาชนได้อย่างยั่งยืน และสถาปนาแนวคิดที่ สงฆ์ เป็นนิติบุคคลที่ถือครองทรัพย์สินส่วนรวม มิใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (สังฆิกทรัพย์)

3. มิติทางด้านการสืบทอดอายุและรักษาแก่นแท้ของศาสนา ความสำคัญสูงสุดของอาณาปาติโมกข์ ได้รับการเน้นย้ำไว้อย่างชัดเจนโดยพระมหาพุทธโฆษาจารย์ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ด้วยวาทีที่ว่า “วินโย นาม สาสนสสุ อายุ” วินัยเป็นอายุของพระพุทธศาสนา หากพิจารณาในเชิงโครงสร้างพระธรรม (โอวาทปาติโมกข์ และหลักคำสอนทั้งหลาย) เปรียบเสมือนดวงวิญญูณ ปรัชญา หรือเลือดเนื้ออันบริสุทธิ์ แต่ดวงวิญญูณยอมไม่อาจตั้งอยู่ได้บนโลกมนุษย์หากปราศจากร่างกายและโครงกระดูก ซึ่งก็คือ อาณาปาติโมกข์ ที่ทำหน้าที่เป็นภาชนะรองรับโครงสร้างทั้งหมดไว้ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันแนวคิดนี้อย่างทรงพลังคือเหตุการณ์การปฐมสังคายนา หลังพุทธปรินิพพาน พระมหากัสสปะในฐานะประธานสงฆ์ ทรงตระหนักถึงภัยอันตรายจากการที่ภิกษุบางกลุ่ม (เช่น พระสุภทัตะ) ดีใจที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน จะได้ไม่มีใครมาคอยห้ามปรามและสามารถทำตามใจชอบได้ ท่านจึงได้เลือกที่จะชำระความและรวบรวมพระวินัย โดยสอบถามและรับรองความถูกต้องจากพระอุบาลีก่อนเป็นอันดับแรก จากนั้นจึงค่อยรวบรวมพระธรรม จากพระอาณนทีเป็นลำดับถัดมา แม้พระอาณนทีจะแจ้งว่าพระพุทธองค์ทรงมีพระพุทธานุญาตให้เพิกถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ แต่พระมหากัสสปะและที่ประชุมสงฆ์ก็มีมติเด็ดขาดที่จะไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ทรงบัญญัติ และไม่เพิกถอนสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว เพื่อรักษามาตรฐานสูงสุดไว้ นอกจากนี้ ยังมีการใช้กฎหมายวินัยลงพรหมทัณฑ์ (Brahmadanda - การบอยคอตหรือไม่พูดคุยด้วย) แก่พระฉนนะ ผู้ซึ่งเคยดื้อรั้นอาศัยความเป็นคนสนิทของ

พระพุทธเจ้า ซึ่งมาตรการทางสังคมและกฎหมายนี้เองที่การบพระฉันทนระจนบรรลุดุธรรมในที่สุด สิ่งนี้สะท้อนปรัชญาที่ว่า ธรรมะแม้จะลึกซึ้งถึงขั้นนิพพานปานใด แต่หากปราศจากสถาบันองค์กรที่มีระเบียบวินัยรองรับ คำสอนเหล่านั้นก็จะเป็นเพียงสายลมที่พัดผ่านและถูกบิดเบือนจนสูญหายไป วิวัฒนาการมาสู่วินัยจึงเป็นการสร้างกลไกการสืบทอด ทำให้หลักธรรมถูกรักษาสืบทอดผ่านระบบนิสสัย (ระบบการดูแลของพระอุปัชฌาย์ อาจารย์) และปกป้องรักษาพระศาสนาให้ตั้งมั่นข้ามกาลเวลามาจนถึงยุคปัจจุบัน

บทสรุป

การพิจารณาพุทธกาลประวัติผ่านเลนส์วิวัฒนาการจากโอวาทปาติโมกข์สู่อาณาปาติโมกข์ เป็นการเปิดเปลือกให้เห็นถึงความเป็นอัจฉริยภาพทางการบริหารจัดการเชิงสถาบันของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง พระองค์ทรงมีใช้นักอุดมคตินิยมที่หลงใหลในภาพฝันของสังคมบริสุทธิ์เพียงอย่างเดียว แต่ทรงเป็นนักบริหารจัดการที่ประเมินความเป็นจริงของโลก (Pragmatic Realist) อย่างถ่องแท้ ในมุมมองของสังคมวิทยาสมัยใหม่ตามแนวคิดของ มักซ์ เวเบอร์ (Max Weber) การเปลี่ยนแปลงนี้คือความสำเร็จในการเปลี่ยนผ่านชั่วคราวในองค์กร ในยุคเริ่มต้นที่องค์กรมีขนาดกะทัดรัดและเต็มไปด้วยบุคลากรระดับอริยบุคคล พระองค์ทรงใช้วิถีแห่งการบริหารด้วยอำนาจมีส่วนร่วมบุคคล โดยใช้หลักธรรมโอวาทปาติโมกข์เป็นเข็มทิศนำทางในการปกครองจิตใจด้วยความไว้วางใจสูงสุด แต่เมื่อพลวัตทางสังคมเปลี่ยนไป องค์กรขยายตัว เฉเชิญกับคลื่นแห่งกิเลสของปุถุชน การแทรกแซงจากกฎหมายรัฐ และแรงเสียดทานจากข้อเรียกร้องของโลกภายนอก พระองค์ก็ไม่ทรงยึดติดกับรูปแบบเดิม แต่ทรงประยุกต์ใช้สังคมนิยมเชิงปฏิบัติติการ ด้วยการสถาปนาระบบอำนาจตามกฎหมายและระเบียบแบบแผน ซึ่งก็คืออาณาปาติโมกข์ เพื่อให้ระบบสามารถเดินหน้าต่อไปได้ด้วยตัวมันเอง แม้ในวันที่สิ้นพระชนม์ชีพของผู้นำสูงสุดไปแล้วก็ตาม

กระบวนการเปลี่ยนผ่านนี้ สอนบทเรียนล้ำค่าที่ก้าวข้ามขอบเขตทางศาสนาไปสู่ศาสตร์แห่งการบริหารองค์กรยุคใหม่ กฎหมายมหาชน และการออกแบบรัฐธรรมนูญสากลว่า ความสำเร็จและความยั่งยืนของสถาบันใดๆ หรือรัฐใดๆ ไม่สามารถพึ่งพาอาศัยเพียงอุดมคติอันสูงส่ง จิตสำนึกส่วนบุคคล หรือพึ่งพาศักยภาพและความเก่งกาจของผู้นำเพียงคนเดียวได้ตลอดไป องค์กรจะต้องเติบโตและพัฒนาข้ามผ่านตัวบุคคล ไปสู่ความเป็นสถาบัน ที่มีระบบบริหารจัดการที่ชัดเจน มีกฎหมายและกติกาที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีกระบวนการยุติธรรมที่โปร่งใส มีกลไกตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจ และมีมาตรฐานบรรทัดฐานที่เป็นกลางบังคับใช้กับทุกคนอย่างเท่าเทียม

ดังนั้น อาณาปาติโมกข์ จึงมิใช่เครื่องพันธนาการ กฎระเบียบโบราณที่คร่ำครึ หรือเครื่องมือลิดรอนอิสรภาพทางปัญญาของภิกษุสงฆ์แต่อย่างใด แต่ในทางกลับกัน มันคือ กำแพงแก้ว ที่โอบอุ้มและปกป้องหลักธรรมแห่งอิสรภาพ ให้ปลอดภัยจากการถูกบิดเบือน เป็นเสาเข็มทางสังคมวิทยาและนิติศาสตร์ที่ตอกลึกลงไปบนเนื้อดินแห่งความหลากหลายของมนุษย์ เพื่อสร้างความร่มเย็น ความเป็นธรรม และเป็นสถาปัตยกรรมทางโครงสร้างที่ทรงคุณค่าสูงสุด ซึ่งทำหน้าที่พยุงสถาบันพระพุทธศาสนาให้ยืนหยัดอย่างสง่างาม รอดพ้นจากภัยคุกคามทั้งปวง ทั้งจากความเสื่อมภายในและการรุกรานจากภายนอก และกลายเป็นประทีปส่องสว่างที่สืบทอดภูมิปัญญามาสู่มวลมนุษยชาติจวบจนถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- ปฐมพงษ์ โปธิ์ประสิทธิ์นันท์. (2545). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). *วินัย: เรื่องใหญ่กว่าที่คิด*. สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2549). *พระพุทธศาสนากับกฎหมาย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาบุญเลิศ อินทปญฺโญ. (2558). วิวัฒนาการการปกครองคณะสงฆ์ไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, 2(2), 25-38.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2554). *พุทธสันติวิธี: การบูรณาการหลักการและเครื่องมือจัดการความขัดแย้ง*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2539). *โอวาทปาติโมกข์: หัวใจของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสมันตปาสาทิกา ภาค 1*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2560). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). สำนักพิมพ์มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2535). *วินัยมุข เล่ม 1* (พิมพ์ครั้งที่ 42). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมภาร พรหมทา. (2541). *ปรัชญาสังคมและการเมืองในทรรศนะของพุทธศาสนา*. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- สุวรรณ สถาอานันท์. (2549). *พุทธศาสนากับปรัชญาการเมือง: ว่าด้วยอำนาจ ลีลา และความยุติธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- Dhirasekera, J. (1982). *Buddhist Monastic Discipline: A Study of its Origin and Development in Relation to the Sutta and Vinaya Pitakas*. Colombo: Ministry of Higher Education.
- Dutt, S. (1962). *Buddhist Monks and Monasteries of India: Their History and Their Contribution to Indian Culture*. London: George Allen & Unwin.